

ПРЕВЪПЛЪЩЕНИЯТА НА ГЕРОЯ ИЛИ ПАРАДОКСИТЕ В „СНАХА“

ГЕОРГИ ЯНЕВ

Всяко поколение открива нещо свое във великите произведения и дори „вечните“ теми“ възприема по своему, в зависимост от своеобразието на своята душевност, култура, интереси и т. н., т. е. „вкусът“ на читателя е социално детерминиран процес, той е колкото личен, толкова и обществено зависим. Нещо повече! Днес във времето на ускореното развитие на социално-обществената, идейно-политическата и нравствено-етичната сфера на новото ни социалистическо общество, във времето на „ускореното развитие на литературата (културата)“ тези процеси са много по-видими, по-ярки, по-натрапчиви. Всяко десетилетие има своите новости във формата на мислене, възприятие, оценки. И това е нещо естествено. Трудно можем да приемем, че един млад читател ще възприема някое (което и да е то) художествено произведение подобно на свой връстник от преди двадесет години.

Подобни мисли ме вълнуваха, препрочитайки „Снаха“ на Георги Караславов.

Кой знае защо, още някога, в ученическите години, с известно вътрешно съпротивление пишех в класните работи за Юрталана като за „отрицателен герой“ и не вярвах много, че Севда е „положителен персонаж“?

Препрочитал съм многократно „Снаха“, гледал съм двете филмови адаптации, познавам театралния вариант на романа и не мога да се освободя от едно особено чувство. Нашият читател (зрител) приема трагедията на Юрталана не като историческа отживелица на характерен за епохата си тип на герой (тип на човешко поведение), а като лична драма. Зрителят (читателят) реагира спонтанно на всяка негова постъпка, реплика, жест. Спори с него, отрича „юрталановщината“ му и отново го приема в себе си. Сякаш Юрталана се е превърнал (мисля, че е) във втория „зъл гений“ в нашата литература подобно на своя не много далечен сродник Бай Ганьо. Биологически Караславовият герой може да бъде внук на Алековия. Но внукът носи много различия в характера си, сравнен с този на своя дядо.

Бай Ганьо е скъперник, Юрталана е пестелив.

Бай Ганьо е простак, в сравнение с него Юрталана е етичен.

Бай Ганьо е буен, избухлив, Юрталана — сдържан.

Бай Ганьо е политически хамелеон, Юрталана не се интересува от политика (участието му в общинските избори е по-скоро възбудено себелюбие и нахърнена собственическа гордост).

Спрямо жените Бай Ганьо е шиник („Какво ми се пери! Санким честна ли е? Знам ги аз тукашните жени. Покажи ми кесията — изведнъж гут моргин, ама не е прост бай ти Ганю! . . .“), Юрталана не само жадува, но и се прекланя пред

красотата („Ама пък е мома! Такова чедо всеки ден не се ражда! — изглежда я гордо Юрталана и пристъпи към софрата“ — ще отговори Караславовият герой на забележката на съпругата си, че Севда няма имот).

Бай Ганьо е малообразован, малокултурен, без интерес към науката, Юрталана е природно интелигентен, изпитва страхопочитание пред нея.

Дватама герои имат, разбира се, и много допирни точки. Бай Ганьо е човек на келепира, Юрталана на пресметнатата полза. Затова образът му се проектира в нашето съзнание седнал на трикракото столче, прегърбен, наметнат с върхна дреха, сам (по-скоро вгълбен в себе си), с цигара в уста и малко моливче между дебелия пръсти. Пише, смята, пресмята. Такъв е преди убийството на Астаровото момче.

Но той има и други образи — Юрталана-съпруг, Юрталана-баща, Юрталана-сродник, Юрталана-свекър, Юрталана-собственик, Юрталана-човек.

Юрталана-собственик и Юрталана-човек интересуват най-много Караславов, затова и са нарисувани с истинско художествено майсторство и вещина. Многопластовостта на произведението (семеино-битова, политическа, обществена, социално-психологическа и т. н.) често затруднява решението на критиката за основния конфликт в произведението. Обикновено се приема, че той е между Юрталана и Севда. Между носителя на частнособственическата стихия, унищожаваща всичко човешко, и снахата, търсеща красота и хармония в семейния бит, с мечтата за щастие, опропаствено от хищническата същност на собственика.

Всичко това е вярно и никой не би се наел да го отрича (този конфликт действително е налице), но като основен конфликт на романа е твърде неестествен, бих казал — неморален. Прекалено наподобява темата за отрищението, защото Севда цели десет години крие в себе си страшната тайна на свекъра и едва след смъртта на Стойко случайно (не предварително обмислено) тласка тайната в действие.

Тематиката на „Снаха“ е прекалено богата, конфликтите също. Основната тема е свързана с проблема за частната собственост, а основният конфликт е вътрешнопсихологически — между Юрталана-човека и Юрталана-собственика.

Темата за частната собственост не е откритие на Г. Караславов. Елин Пелин нарисова раждането на този герой на село — Божан от „Гераците“. Еню („Земя“) е опит на големия разказвач да покаже еволюцията на този „нов герой“. „Земя“ започва оттам, откъдето завършва повестта „Гераците“. Имотът е разделен, работливият и влюбен в земята Еню е собственик. Любовта към земята постепенно се заменя от страстта към нея. Психологически вярно и художествено убедително Елин Пелин разкрива моралното опропаствяване на своя герой. Сигнал до братоубийството, Еню се променя изведнъж. На три-четири странички авторът завършва без охота (знаем това и от личните му признания) произведението. Остават немите очи на големия брат, които са символ на един обикновен човешки въпрос — „Защо?“. Тези очи довеждат Еню до пълното му обезличаване, свързано твърде нелогично (от типична гледна точка) с неговото почти религиозно разкаяние. Съвестта убива убиеца. Липсата на художествена плътност в последните страници на повестта оставя образа на Еню незавършен, липсват типичните за Елин Пелин правдивост и дълбочина на изображението.

Капиталистът-собственик се ражда в България през 90-те години на миналия век, през 20-те години на настоящия, когато Елин Пелин пише „Земя“, е все още неоформен, докато през 40-те години достига своя апогей. За Караславов е сравнително по-лесно да анализира своя герой, познаващ селската ни действителност, бит, нрави, отношения, социални закономерности и зависимости.

Поразителна типологична близост намираме между „Гераците“ и „Земя“ на Елин Пелин и „Татул“ и „Снаха“ на Караславов. Първата повест на Елин Пелин завършва с отсичането на стария бор (символ на задругата в патриархал-

ното семейство) и създаването на новите буржоазни порядки, родил се е вече „новият герой“ на епохата, втората повест започва от този начален момент. „Татул“ завършва с убийството на Тошка, „Снаха“ започва с подобно убийство. Двете убийства са изключително сходни. Едното („Татул“) е дълго и подробно обмислено, второто („Снаха“) е на пръв поглед случайно, а в същност подобно на Марьола Юрталана убива спокойно, обмислено и безкомпромисно. Защо се създава това двойко впечатление от убийството? Предумишлено или непредумишлено? В същност тук се корени и дълбоката двойственост у Юрталана, тук се набелязват и подстъпите към основния конфликт в произведението и в душевността на героя.

Юрталана-човек не желае убийството. Той действа естествено за всеки нормален човек. Хармонията в неговата душа е свързана с труда, земята, плодородието. Обича нивите си като собствени рожби. Гали ги с поглед, любува им се („Гледаше я той) нивата с царевицата — б. м., Г. Я.) и му ставаше леко, и гърдите му се издуваха, и дишането му беше дълбоко и сладко.“ „Дее, по-полека! — гълчеше ги той галено (избуялите царевици — б. м.) — Дайте път да мина.“ Слял се с природата, с нивите, безкрайно влюбен в плода на труда, Юрталана-човек основателно изпитва гняв от нарушената за него хармония. Вглеждайки се в един висок стрък, той пламва:

„Кършили са за печене.“

Прелюдията от човека към собственика започва няколко реда по-рано. Сред полята, сред нивите, свои и чужди, „далеч от хорските погледи Юрталана беше като у дома си“. Преценява своите ниви, като ги сравнява с чуждите. Любовта към земята постепенно отстъпва място на страстта към нея. Добродетелите на човека дават път на пороците на собственика. Ведрите страници, изпълнени с преклонение пред любовта към земята и плодородието, са изместени от мрачните тонове на човешката алчност. „Той прехапваше устни и гледаше завистливо“, „Пред една малка нива той се спря слисан и дълго стоя, заковал алчен и ревнив поглед.“ Промияната е настъпила. Мрачниот предчувствие излиза на преден план. Психоаналитично е изграден образът на собственика, социално детерминиран и нравствено опустошен. Дебненето на детето, играта на котка и мишка между Юрталана и Астаровото момче е само законен акт на едно подсъзнателно, но методично и последователно решение за убийство.

Двата пласта в образа на Юрталана се смесват отново след убийството. Борбата между човека и собственика е доминираща в повествованието. Ясно-синьото старовремско копче на вехтата ризка на мъртвото дете е само знак за внезапното пробуждане на Юрталана-човек. Като на филмова лента вижда своето детство със страшните сънища в ония далечни години, със същата ризка и същото копче.

Човекът ни кара да му съчувствуваме за неочакваната драма („Какво направих аз? Какво направих аз? — стисна се за слепите очи той“, „Как наистина стана това? — хвана се той пак за главата. — Как ми попадна тоя проклет камък и защо го хвърлих към детето?“, „Но наистина ли го убих аз? — стъписа се Юрталана“). Наистина ли Юрталана убива детето? Не! Юрталана-човек е невинен. Убива случайно. Убиецът е собственикът. В нравствения конфликт над трупата на детето побеждава собственикът („Трябва да го скрия“, „И тогава (ако се предаде — б. м.) този хубав имот ще остане така, да го мисли и да му се радва отдалече, от затвора. А може и да се разсипе — Стойко още е зелен, Алекси е малък, ще се проточат дела, свидетели, глоби... И не само това — как ще излезе сетне между хората, как ще продума дума? ... Трябва да се изселва, да бяга далече някъде, дете никой не го познава.“

Това е завръзката на романа. Тя е свързана с убийството на Астаровото момче и вътрешния конфликт между човека—случаен убиец и собственика — пред-

умишлено и хладнокръвно убил. А и развързката на романа е свързана с решаване на конфликта между човека и собственика. Намесата на Севда е дотокова, доколкото се явява само като катализатор в този процес. Но за това малко по-късно.

* * *

Писано е много и за отношението на Г. Караславов към Юрталана. Посочвана е обективната оценка и присъда на автора над собственика, знаем и личното му признание за подбудите да напише този роман, анализирана е идейната насоченост на произведението и т. н., но кой знае защо ми се струва, че Караславов не е бил и без симпатии към своя герой в процеса на създаването на най-яркия си персонаж. Защото иначе как да си обясним и симпатиите на читателите спрямо Юрталана. Обяснението навярно се корени в многообразието на вътрешните пластове на героя, способността му да се явява с много лица пред нас. Караславов е вложил цялото си умение на художник в извайването на този образ. Не се е подвел по установените шаблони, черно-белият фон му е чужд. Светлосенките доминират в повествованието. Уловена е не само епохата с най-характерното в нея, вникнато е не само в образа на човека, на собственика, но и на българина. Народнопсихологическата характерология (в случая класово-диференцирана) е в основата на героя. Трудолюбието на Юрталана, пестеливостта, преклонението пред красотата, любовта към науката, вродената интелигентност и т. н., това са качества, характеризиращи българския селянин не само в ограничените рамки на 40-те години на века ни. Това са добродетели, които се видоизменят, но в основата си са се запазили и до днес. И навярно точно това „решение“ на автора да даде собственика-капиталист с национални и общочовешки черти го правят универсален и актуален. Още в първите редове се обсъскваме с националната същност на героя, естествено социално обогрета („Ида! — спрешах се той и ловеше жадно всеки звук и всеки шум по пътя“). Юрталана е нервен, неспокоен, приличаш на главнокомандуващ, загубил връзка с частите си от бойното поле. Тревожи го неизвестността. Не вярва на изполичарите, знаейки сладостта, с която се работи своето, и безразличието към чуждото. Как би заспал, ако определената за днес работа не е свършена. Нарушава се планът му, пък и във всичко трябва да е първи в селото. Юрталана е предприемчив и безумно влюбен в труда („...не се отягаше и не оставяше работата от днес за утре. Лятно време постоянно обикаляше нивите, пресмяташе кое как и кога да се свърши, кроеше планове и даваше команди“). Една от болките му е тази, че рано е бил принуден да остане на село, до вчера е бил не само главнокомандуващ, но и пълководец сред нивите. Стойко е трудолюбив, но не е наследил инициативността на баща си, прилича по-скоро на Юрталанката — невзрачна, работлив, но без поглед в бъдещето, битово и исторически ограничен. Юрталана съжалява, че някога не е можал да се образова, защото със своите възможности и инициатива. . . („Ако имаше кой да ме учи мене, ехее, света на пръстях да върта сега! . . .“). Мечтите на Юрталана остават неосъществени. Моралното израждане на рода започва с апатичността на Стойко и завършва с гропадането на Алекси. В яростта си от „проклятието“ на съдбата Юрталана сипе упреци към жена си („Патка с патка! . . .“). Той е убеден, че разрухата в семейството е повече биологическа, отколкото историческа. „Той (Алекси, б. м.) аслъ на тебе (Юрталанката, б. м.) се е метнал, тъпак с тъпака му.“ Липсата на бъдеще на рода е една от най-големите тревоги за Юрталана. Имота е събирал за децата си, тяхното „предателство“ го обезкуражава. Старият е двигател на всичко. Неуморим е в стремежа всичко да пишне, да прецени, да обмисли. За него няма сезони, няма болести, няма празници, няма почивни дни. Мисълта му е само в труда.

„— Легни бре, Тошо, почини си бре! — плачеше жена му умолително.

— Има време за лежане — в гробищата! — отговаряше той ядовито. Ставаше много рано, преди дори кокошките да се разшетат из двора, гледаше белите руменини на идващия ден и се мъчеше да отгатне като какво ще бъде времето.“

„Юрталана обхождаше двора, навесите, обора и агълите, хармана и плевните, оглеждаше внимателно навсякъде, проверяваше дали всичко е в ред и на място, носеше сам храна на воловете и ако аргатинът го усещаше и се надигаше да става, той му махаше с ръка:

— Лежи си, лежи си. Аз ще ти обадя, когато дойде времето.“

Внимателният прочит на тия редове показва как Караславов временно сваля социалните нюанси на образа и пред нас застава Юрталана-българинът, човекът, стопанинът, българинът-кътцовник. Боите са по-мек, художникът нанася плавно шрихите на платното, зазоряването е нашенско, образът — също.

В тези страници и суровото изображение е по-скоро резултат от характера на Юрталана, отколкото от „жестокия реализъм“ на Караславов:

„— Гино!

— Ха! — скачаше тя като опарена, защото знаеше, че той не обича да повтаря.“

* * *

Един от ключовите въпроси в „Снаха“ са отношенията между Севда и Юрталана. Съществуващите интерпретации не са много различни и без да се преповтарят, те се преповтарят.

Все още не е потърсена „юридическа“ отговорност, т. е. не е анализирана в и н а т а на снахата в създалия се второстепенен конфликт между нея и Юрталана, не са „искани“ о б я с н е н и я от Севда за участието ѝ в личната драма на героя-собственик. А тя безспорно има какво да им каже.

Караславов ни въвежда в дома на Казълбашеви, без да ни занимава с житието на този род. Спира се преди всичко на чувствата на Севда към Стойко, но паралелно с това анализира и преживяванията на старата Казълбашка. Образът е наситен с национални шрихи, наред с добродетелите на пъргавата, подвижна и трудолюбива селска жена проличава и нейната предприемчивост и хищна алчност. Казълбаша стои сякаш встрани, но „мърморенето“ му е само страх да не бъде изпуснат един толкова мечтан зет. В стремежите да нареди дъщеря си Казълбашката е готова да забрави всичко: не я интересува откъде Юрталана е спечелил толкова голямо богатство, е, хората говорят разни неща, но „това богатство само се мушка в ръцете ни, да гледаме само да не го изпуснем“. Старата е упорита и силна духом жена — знае какво иска и как да го постигне.

Безспорно Севда е далеч от мотивите, които ръководят майка ѝ (по-късно ще се спрем на този момент), тя обича Стойко с цялата сила на своята женска природа. Любовта ѝ е чиста, жизнена, човешка. Младото момиче има само един страх — как родителите на Стойко ще погледнат на тяхната любов. Страхува се от бедността си, от алчността на Юрталана, от неговия непреклонен характер. Но Севда вярва в своите възможности, тя знае, че бъдещият ѝ свекър обича трудолюбието, кътцовността, красотата, знае, че ще го спечели.

Наред с обичайните посещения след сватбата двамата млади обичат да се п о к а з в а т и на хорото. В усмивките и благопожеланията на своите доверливи дружки Севда долавя „злобата и завистта им“. Това не е безразлично на

младата невеста, напротив, то я радва, защото я отделя от останалите. Тя е Юрталановата снаха.

За живота на довчерашната бедна девойка в богатия дом на Юрталана авторът е отделил много страници. Буди впечатление фактът, че Караславов ни въвежда в новата обстановка с констатацията за задоволството на Севда: „А хубаво й беше у Юрталанови.“ Младата, красива, будеща възхищението на всички невеста бързо се ориентира в новото си семейство. Лесно разбрала, че Юрталанката е само една сянка на своя съпруг, „проста, глупава и несръчна жена, за Севда не беше трудно още в първите дни да вземе цялата къщна работа и уредба в ръцете си“. За съвсем кратко време голямата и богата къща се преобразява. Тя светва. В мъчнанието на свекъра снахата прозира одобрението му и това я окриля. Стреми се да се хареса. Зад скритостта и потайността на Юрталановата душа снахата открива много предпочитания, упорито разгадава нишка по нишка мъчния му характер, опитва се да разбере „какво мисли, кое му допада и кое не му харесва“.

Алекси е слабото място на Юрталана — Севда бързо приласкава детето. Според Юрталана всеки дом си има своите тайни, които трябва да останат само в него — Севда не се противи на това схващане.

Юрталана обича хората му навън винаги да са добре облечени, независимо, че в къщи могат да ходят дрипави — Севда цени това.

В къщата е влязъл нов човек. Това плаши Юрталана. Кой е той, какъв е, ще се подчини ли на семейната дресировка или ще се опита да бъде личност? Старият гледа, изчаква, мълчи. Мнения и присъди за „новия човек“ няма да чуем от неговата уста много години — ни добро, ни лошо. Той знае, човек не се познава лесно, впечатлението е едно, мнението — друго, а истината за него е съвсем различна. Затова мълчи.

Юрталана познава инертността и привързаността на жена си, изпълнителността и примиримостта на Стойко, но той ги е създал такива, те са неговата проекция, те са проверени, изпитани. Севда е външен човек. Тя трябва да се следи. С мъчнанието си той я респектира, дистанцира и същевременно амбицира. Севда също е силен характер и иска да се наложи, иска доверие, иска възможност да покаже способностите си на къщовница, съпруга, майка, жена.

Севда не отрича „юрталановщината“.

Караславов разкрива образа на своя герой през погледа на снахата, която е поразена от динамичния характер на свекъра си. Обстановката в къщи е винаги напрегната: Юрталана, напльончил моливче, смята, мисли, пуши; Юрталанката мълчи; Стойко е безразличен; Севда е дейна, внимателна и деликатна със стария.

Снахата е смаяна от неутолимата жажда на свекъра за имот, но не се отвърщава от това, напротив, тя го ласкае. Когато Юрталана се връща леко пийнал и видимо развеселен след Нова година, купил нова нива, разширил имота, той очаква похвала, очаква разбиране. Старата мълчи, наведена над дебелите клъбета, неумееща да прозре в „удара“ на съпруга си. Но Севда е нащрек. Тя поощрява свекъра с блага дума, с преднамерено одобрение. Държи много да бъде харесана, но Юрталана не бърза.

Възпитанието и селският ограничен манталитет на Севда я оправдават. Тя не може да бъде по-различна. Хармонията, която държи, е тясно битова. Не се вълнува от обществени въпроси, те са ѝ чужди. Щастieto е само в семейството. Да бъде зачитана от съпруг, свекър и свекърва. Любовта на Стойко я успокоява, старата не я занимава, защото е безгласна буква в семейния „съвет“, но признанието на Юрталана ѝ трябва. То ѝ е жизнено необходимо, за да бъде истински щастлива. Егоцентризмът на героинята е очевиден.

Такава е Севда до научаването истината за Астаровото момче.

След това повтаря трепетите и тревогите на Юрталана. Страхът изцяло я завладява. В душата ѝ възниква сериозен морален конфликт. Става съучастник от трета ръка. Вина няма за станалото, но е длъжна да вземе отношение. Навярно и Стойко изживява същата драма, но авторът не я разкрива пред нас, оставя я в душата на героя. Той не може да съди баща си. А Севда? Как трябва да постъпи тя? Този човек, от когото толкова се страхува и на когото толкова разчита, е в ръцете ѝ. Трябва да избира между истината и семейното (превърнало се вече в егоистично) щастие. Снахата избира пътя на своето възпитание, манталитет и амбиции. Тя е в същата ситуация, както Юрталана пред трупа на Астаровото момче. Задава въпроси и сама си отговаря: „Какво ще стане след това? Ще затворят свекъра ѝ, ще го влекат със Стойка по съдилища и цялото село ще приказва против тях. Може имотът им да се разсипе. И тогава тя няма да се радва и да се гордее, че е Юрталанова снаха. . .“

Парадокс! След реторичния въпрос следват три изречения. Едното е за свекъра и Стойко, а двете за имота. Имотът не е безразличен на Севда. Тя също живее с него. „Заслугите“ на Казълбашеви и дълбокото влияние на свекъра са налице. Севда става Юрталана.

Снахата страда сравнително по-малко от свекъра. Забравя по-лесно. Залициите през лятото, умората до замайване успокояват Севда. В същност успокоението е еднопосочно. Тя е жена. Не може да се бори с жестокия характер на своя свекър. И ако до научаването за убийството за момчето се мъчи да се хареса, ако се стреми да бъде винаги в близост до Юрталана, до неговите мисли и желания, то след това в душата ѝ се вселява страхът от този човек. Авторът проектира развитието на героя си чрез наблюденията на снахата. Юрталана става все по-сърдит и по-строг. Това забелязва като че ли само Севда, която вече го посреща „с тревога и го изпращаше със страх“. Вътрешно се бунтува срещу самовластието и тиранията на свекъра в къщата, но не намира сили открито да се противопостави. Плахостта и свитостта, обзели я внезапно, я владеят само в семейството. Излезе ли навън, младата невеста вие и кърши снага, гледа гордо и поздравява отвисоко. „Юрталановата снаха“ — само това е достатъчно „за да игнорира всички неудачи в къщи, тази дума я прави „щастлива, доволна и забравяше за горчивия живот и притесненията в чорбаджийската къща“.

Севда добре е усвоила уроците (дресировката) на Юрталана.

Страхът от неизвестността в утрешния ден се засилва и от едно лично нещастие. Младата невеста няма деца. Тя разбира, че това дразни свекъра, кара го да бъде все по-мълчалив и по-сърдит. Последният е сравнително деликатен. За тези неща той не говори. Нещо повече, не обижда Севда даже с мислите си. Една изненадваща деликатност, която говори за интелигентността на този характер.

Юрталана трупа всичко в душата си, за да избухне изведнъж.

Нещастията заливат семейството.

Отчуждават хубавите ливади.

Алекси не се учи добре.

Стойко боледува.

Юрталана търси причините за бедствията в семейството и след като не ги намира, упреква младата невеста. Излива гнева си върху Юрталанката („Патка с патка. . .“) и върху Севда. За него тя е „адвоката“ на Стойко, тя го кара да мързелува. Знае, че това не е вярно, но стоварва собственическото си неудоволствие върху в ъ н ш и я човек. Най-последе проговаря. И е несправедлив. Надеждите на Севда за утвърждаване в семейството рухvat окончателно още преди смъртта на Стойко, който за момент се пробужда от летаргията си сън, мечтае за малко имотец, мечтае за самостоятелност, чувства бащината зависимост като бремене, но е неспособен да се бори. Севда не се противопоставя на злите думи на свекъра си. Тя се страхува от него. Единственият начин да докаже, че

е несправедлив, е да работи до зашеметяване. Превръща се в надзирател и за Стойко: „дебнеше го и залягаше да не изостава, мъмреше го шепнешком и го караше да работи по-бързо и по-спорно“. Превръща се в истински Юрталана, но позицията ѝ е ясна: да смекчи гнева на свекъра.

Това е първата и последната победа на Севда.

На Гергьовден става сдобряването — Юрталана е видимо доволен, ласкава, бащински разположен. Току-що купената градина на Карагьозчето обещава да пише на Стойко и Алекси.

Севда няма време да ликува. Извоюваният успех е обмислен и очакван, но болестта на Стойко слага край на мечтите ѝ за по-добър живот.

В страниците около боледуването на Стойко Караславов анализира паралелно образите на Юрталана и Севда.

Снахата ходи като сянка из къщи.

Свекърът е замислен, мълчалив. Стои, пуши, мълчи. Вече не смята, не плюнчи малкото моливче. Ливадите, пропадането на Алекси, болестта на големия син — не е ли „то божие наказание“?

Борбата отново се надига в душата на Юрталана, но собственикът за който път унищожава човека.

В къщата духовно страдат само двама — Севда и Юрталана.

След смъртта на Стойко към тях се присъединява и старата:

„Посърна Севда, потъна в скръб и траур.“

„Юрталана изсъхна и почерня като главня...“

„Старата съвсем грохна.“

Но драмата е най-силна за снахата и свекъра.

Алекси попада окончателно, последната надежда на Юрталана се оказва празна химера. Започва да го обхваща безразличието, от което излиза внезапно с бесен яд, кара се, вика, крещи за най-дребни прегрешения. Цигарата пуши, изгаря между дебелите му пръсти. Изгаря и Юрталана. Изгаря всичко.

Трупаното години наред става безсмислено. За какво е било всичко това? За кого?

Севда продължава да работи, но вече липсват ония подтици да бъде призната, да бъде узаконено нейното право на член от семейството. Няма радост, няма надежди в душата ѝ. Домът и имотът на Юрталана ѝ са вече чужди. Тя, която се е гордееела, че е Юрталанова снаха, гледала с превъзходство съселаните си, рухва.

„Юрталановата снаха“ — заради това тя понасяше жестоката строгост на този зъл сметкаджия и глупавите закачки на смотаната си свекърва. „Да, но докато е имала опора, докато е бил жив Стойко. А сега? „Ако старият рече да ѝ даде нещичко, ще е благодарна.“ Ядовите, похабената младост трябва да се откупят. Тя вярва, че Юрталана няма да я остави без нищо. Осъзнава и нещо друго. Разбира се, че потенциалният убиец на Стойко е баща му и „от ден на ден сърцето на Севда се наливаше с омраза към Юрталана“.

Отново парадокс! Когато научава, че Астаровото момче е убито от стария, Севда не изпитва омраза, а страх от него. Сега когато е убит любимият, единствената ѝ опора в живота, злобата и омразата преливат в душата ѝ. Реалистично, вярно, точно е представил Караславов този психологически комплекс, но това говори и за егоизма на младата селянка. Непоследователна, безпринципна е Севда в отношението си към едно и също престъпление — защото Стойко е убит не от човека, а от собственика — Юрталана.

Севда най-после взема отношение. Изгражда си собствена позиция. Отсега нататък тя е опасна за Юрталана.

Снахата влиза в дома на Юрталанови с трепет и болка по време на помената за Стойко. Наоколо ѝ е познато, скъпо, мило. Погледът ѝ лови всичко. Дори и

промените. Забелязва струпаните дърва, докарани скоро от корията. Корията. . . Тя трепва. . . Астаровото момче. . .

В следващия момент разбира как ще вземе полагащото ѝ се за десетгодишния труд. Разбира го интуитивно, без да обмисля нашироко: „Пък ако искам, една думичка само да продумам за Астаровото момче.“

Севда знае, че няма да продума, защото виновните са трима — Юрталана, Стойко, тя. Десет години са знаели и са мълчали. Ако се чуе, ще се почерни и паметта на Стойко. Но Севда отправя удара си. Това е заплаха, но страшна за Юрталана. Заплаха, с която Севда си разчиства сметките със свекъра за погиналите младини, за десетгодишната зависимост, за нелепата смърт на Стойко. Но не само това. А и с користната цел да получи полагащото ѝ се.

Ударът е точен. Юрталана, хищникът, който винаги е държал всичко и всички в ръцете си, се оказва здраво притиснат. Той не се самозалъгва, знае, че „шом ме е хванала за бърната, ще играя, каквото ми свири!“.

Не по-малко хищните Казълбашеви веднага подуват плячката. Голямата нива! . . . Само нея. . . С един замах стават най-богатите в селото. Разговори от морално-етичен характер (дали това е справедливо или не) няма. Времената са такива, кой на кого прощава? Севда се подава лесно на тази дресировка — та нали сам Юрталана я беше учил така.

Юрталана обещава да върне злополучната чергица:

„И с черга, и без черга, то моето се е видяло, ами. . .“

Свекърът предлага юничката:

„За какво ми е една юничка?“

Притуря и Карагъзовата градина:

„Колко е то?“

Снахата чувствава своите сили, най-после е призната, силна, властна. Ще мъчи свекъра, ще му каже всичко, накупяло в гърдите ѝ за тези десет години, но това не я удовлетворява. Голямата нива е в околото ѝ.

Севда не остава безучастна към възникналите конфликти. Тя е дейна, тласка действието напред. Честна ли е със себе си! Защо се е влюбила в Стойко? Вярно, той е бил „хубав и строен момък, разумен и кротък“, но това не е било единствената причина. „Всички хора говорят за Юрталановото богатство и всички моми въздишаха по Стойка.“ Неговите предпочитания замайват Севда. Разбира, че е „победила момите в цялото село“. Гордостта е ярко изразено качество в характера ѝ. Помни моминските любовни трепети, годежа — щастливите дни — и продължителните десет години на унижения и зависимост. А днешната ѝ позиция? Тя трябва да се оправдае. Съжалява Юрталана, не е отмъстителна, не е алчна, ако зависеше от нея, ех, „би склонила да мълчи и за половината от Карагъзовата градина“, но родителите ѝ вече няма да я оставят. Само Голямата нива. . .

* * *

Същата равностетка на своя живот прави и Юрталана, залепил чело на прозореца, очакващ Севда да прояви милосърдие към него. Милосърдие, каквото няма да има. Това той съзнава отлично, но протакането, отлагането му е необходимо, за да обмисли още веднъж всичко.

В същност кой е Юрталана? Винаги ли е бил такъв?

Както дървата от корията гласкат Севда към прозрение, така и домашните животни, които старият забелязва от прозореца, го карат да се върне назад в миналото си. Изведнъж героят с изненада ще проумее, че те са били за него много време „само стока“. Той не ги познава, не им се радва така, „както човек може да се радва на едно същество, с което споделя мъките на труда“. Някога е

обичал земята, обичал воловете си, „говореше им като на свои другари и те го разбираха“. Това е било някога. Тогава трудът, земята, стоката и т.н. са били средство, а днес са само цел. Цел към обогатяване. Любовта е била заменена от страстта. Юрталана е изненадан. Сам прозира, че човешкото (любовта) е трябвало да отстъпи място на собственичкото (страстта). Някогашната хармония е била нарушена, а той не е забелязал това. Превърнал се е в хищник, в собственик, готов да погълне всичко. Трудът е престанал да радва, той е само средство към целта — към богатството. Юрталана разбира, че причината за отчуждението му от близки, съселяни и т.н. са имотът, парите, страстта към богатеене (една тема в произведението — алиенацията в буржоазно-капиталистическото общество, — която заслужава специално изследване).

Мислейки за миналото и настоящето, героят забелязва едно „гаро петле“, което е „безгрижно и щастливо: Юрталана виждаше и разбираше това“.

Умопомрачението от частнособственичката стихия трябва да се преодолее. Той все още вижда и разбира стоката си. Длъжен е да бъде човек, а не хищник.

Превратът не става изведнъж. Мислите за миналото, животните, петлето и т.н. са първите ориентири по пътя на доброто. По пътя на човечността.

Човекът, който много години е под сянката на собственика, търси правата си. Той е готов да воюва, да страда, но да наложи моралното си предимство и превъзходство.

Самотата се превръща в битие, в ежедневие. Завладява изцяло душата на стария. Юрталана мисли за нея и „неволно изтръпваше от непознат страх“. Липсват залисиите около къшната и кърската работа, от горните стаи не „отекват тежките стъпки на сина му“, не се чуват „тихите и сладки песни на Севда“. Тишината цари в този дом. Цигарата догаря между пръстите на героя. Не вярва, че Севда ще дойде, но се самозалъгва. Самозаблуджението е спасение. Докога? Временно, разбира се. Юрталана е врял и кипял в живота, знае, че прошка няма да има — прошката би се превърнала в съучастие. И все пак кой би устоял на изкушението за Голямата нива? Никой! Севда също. Но той няма да даде „сърцето си, живота си“.

Има няколко възможности.

Да хвърли вината върху Стойко.

Да се разбере със Севда.

Първата възможност е нелогична. Трудно може да се докаже, още повече, че Стойко има сигурно алиби (бил е с тогавашния аргатин Димитър на угартата), втората кара Юрталана — мрачния реалист — да се превърне в наивен мечтател. Перспективата от сдобряването го блазни, но опасността от бъдещи изнуды го кара да изтрезнее съвсем. Не. Той не може да бъде ортак със Севда. По-добре с дявола, но не със снахата. Тя ще го разсипе окончателно. И не само ще ограби стоката и земята, но ще се гаври с чувствата, с достойнството му. Трябва да има друг изход — по-човечен, по-етичен. Отношенията между Юрталана и Севда са вълчи, типични за своето време и класа. Има навярно и справедливост, има истина.

„Какво ли ще е, ако ида и се предам самичък.“

Юрталана отново става мечтател. Вижда как „съдинте го хвалят за самопризнанията му, сочат го за пример, четат му оправдателна присъда и го пускат да си върви“. Решението е твърдо. Но трябва да се обмисли от всички страни. Ще каже, че детето само е паднало, ударило се е, уплашил се е да не го обвинят в убийство и го е заровил.

Човекът все още не може да се прояви изцяло. Дълго време е бил тровен от зловонните пари на собственичката индивидуалност, завист и злоба, за да може така лесно да изплува чист и неопетнен след духовното очищение на

катарзисния душевен конфликт. Трупани години наред пластове на собственическото самосъзнание продължават да се проявяват в чисто човешкото поведение на героя. Юрталана все още търси изход. Собственикът е силен, властен, налага своето „вето“ върху истината за убийството. Пътят е двуизмерен — в човешката истина или собственическата полуистина. Юрталана — човекът напрега последни усилия, но трудно се изявява, собственикът отново надделява. Сгъстеният психологизъм, натрапчивите халюцинации — разсъждения относно катализиращото въздействие на Севда, многобройните варианти-изходи правят тези последни страници богати на емоционално-психологически находки и определят финала като естествен, логичен и повече от закономерен.

Юрталана тръгва за града. Решението е окончателно — собственикът се предава, за да не загуби имота. Но присъдата на автора все още не е последна. Героят не е завършен като художествен образ, конфликтът в душата на Юрталана не е стихнал. Документи, последни съвети, разпореждания — Юрталана не забравя задълженията си даже в последните мигове от свободата (мисля, че не е много трудно да си припомним как нашите баби някога се прощаваха с живота едва когато си приготвят дрехите за „вечния път“). Тук се проявява не само собственикът, но и човекът, бащата, съпругът. И българинът.

Край. Юрталана е приключил отношенията си с живота.

Парадокс! Неизвестността не го плаши. Тръгва спокойно, уверено, знаейки, че е длъжен да заплати за престъплението. Затова и последната вечер сънят му е сладък и спокоен.

Прощава се с всичко — дом, жена, имот, стока.

Отново парадокс! Прощава се спокойно със своето.

Погледът му е мек, топъл, пълен с любов, Цялото поле му е познато. Тук са минали младините, животът му. Сега се разделят може би завинаги: „Понапред той се мъчеше да зърне само свои ниви, свои дървета — сега всичко му беше мило и свидно.“ Най-после собственикът е победен. Победен окончателно, безвъзвратно, завинаги. Героят проумява, че земята трябва да се обича, че към нея не е нужно да се изпитва страст, а топло синовно чувство, защото тя е майката-кърмилница на живота. Някога Юрталана е знаел това, после стремежът към богатеене и печалби е унищожил човешкото му отношение към нея. Години наред е бил несправедлив, години наред е живял в слепота. Страстта, унищожила любовта в гърдите му, убива и човешкото в неговата душа. Обновлението е силно драматично. Собственикът е художествено отречен, но човекът страда дълбоко, трагично, по ч о в е ш к и. „Мъка, неизпитана друг път, стягаше сърцето му.“ Престъплението на собственика отпада, загубило давяност и значение за момента (става въпрос за конкретния силно драматичен психологически момент), но грехът на човека спрямо земята е покъртителен. Трябва да бъде изкупен, изстрадан, за да се извиси напълно морално възродената личност. Юрталана „забравил всичко друго на света“, потънал в озарението на единственото и истинското правилно прозрение, „крачеше бързо, гледаше жадно и ненаситно хубавото заспало поле“, но жадността и ненаситността са освободени от класовата си същност и са наситени с национално българско и общочовешко съдържание. Затова и затваряме последната страница на романа, когато очите на героя „се пълнеха със сълзи“.

Сълзи не на разкаяние, не на молешия за пощада и снизхождение, а на блудния син, завърнал се отново, след дълга разлъка, в бащиния дом — сълзите на възраждащата се личност.

Навярно някой ще забележи, че с този анализ се свалят „социалните одежди“ на героя. Не! Категорично не! Караславов надниква от всички страни в душата на Юрталана и доказва, че човекът е първоопределящото понятие и класовата му принадлежност е временна, когато е антихуманна. Доказва и друго — доброто начало е заложено в душата на човека, но социалните зависимости и закономерности определят неговото поведение.

Повече от очевидна е типологическата близост между Юрталана и героя от „Песен за човека“ на Вапцаров. Двата най-големи автори на 40-те години — единият — в поезията, другият — в белетристиката — спорят с буржоазната философия и доказват, че човек заслужава любов и уважение, защото дори зигзагите и завоите в гражданското му поведение не са личен, а обществено-социален процес. И ако Вапцаров си позволява от престъпник да създаде нов герой, за когото даже звездите на базата на новите комунистически идеи ще извикат: „Браво, човек!“, то Караславов анализира „криминалното дело“ на своя герой-собственик, сблъсква човешкото и националното с класовото и социалното в неговия характер, за да демонстрира силата и безпределността на хуманното начало. Всички изводи са логични, художествено защитени от позициите на зрелия комунист, дълбоко вникнал не само в живота, но и в социалистическия реализъм, даващ неизчерпаеми възможности за убедителна манифестация на марксистко-ленинската методология.